

Novi uvod

EDEN najpomembnejših evropskih skladateljev pozne renesanse, Iacobus Handl, imenovan Gallus (kar pomeni 'Petelin'), se je rodil leta 1550 v vojvodini Kranjski. Od konca 16. stoletja se njegovo ime najpogosteje navaja kot Iacobus Gallus in je tako uporabljeno tudi v pričujoči izdaji MAMS. Danes ga pogosteje povezujemo z edino znano zgodovinsko navedbo imena, ki jo je skladatelj tudi sam uporabljal: Iacobus Handl (mestoma zapisano tudi Händl ali Händl), pri čemer je »Gallus« v virih skoraj sistematično dodan le kot vzdevek (»Gallus vocatus«, »Gallus dictus«) in nikoli kot rodbinski priimek.¹ To potrjuje dejstvo, da se skladatelj brat Georgius Handl (?–1616), pomemben tiskar, ki je deloval v čeških deželah, nikoli ni predstavljal z imenom Gallus.

Čeprav je skladatelj, kot tudi njegov brat Georgius, k svojemu imenu redno dodajal »Carniolus« (torej iz Kranjske), ni o točnem kraju njegovega rojstva na Kranjskem znanega ničesar. Mesta, kot sta Ribnica in Idrija, ali tudi pomembne vasi, kot je Šentviška Gora, so se glede na tamkajšnjo prisotnost družin s priimkom Petelin v literaturi omenjali med možnimi kraji rojstva, vendar je pomanjkanje arhivske dokumentacije vselej oviralo njihovo potrditev. Navedeni kraji so edini, ki so bili doslej predlagani in do določene mere utemeljeni z ustnim izročilom. O tem so znanstveniki in publicisti v letih med 1888 in 1941 tudi ustrezno poročali.² V zadnjem času se o tem vprašanju skoraj ne razpravlja več.

Doslej prav tako ni znano, kje je skladatelj pridobil svojo prvo glasbeno izobrazbo in se uvedel

v glasbeno prakso, saj se izpred leta 1579, ko je bila objavljena prva Gallusova tiskana skladba, ni ohranil nikakršen dokument; omenjenega leta je izšel motet ob izvolitvi novega olomuškega škofa in naslednjih pet let Gallusovega pokrovitelja Stanislava Pavlovskega.

Mantuani je domneval, da bi Gallus svojo prvo glasbeno in intelektualno vzgojo lahko prejel v opatiji Stična (Sittich) na Dolenjskem. Čeprav ta hipoteza ne temelji na arhivskih pričevanjih,³ so jo prevzeli številni poznejši biografi. Zdi se namreč, da hipotezo vsaj delno potrjujejo poznejša Gallusova poznanstva z drugimi samostanskimi ustanovami v habsburški monarhiji. To velja zlasti za benediktinsko opatijo v Melku, domnevno njegov prvi znani kraj bivanja ob koncu šestdesetih let 16. stoletja. O slednjem je mogoče sklepati iz posvetila (1580)⁴ Johannesu Rueffu, opatu cistercijanskega samostana v Zwettlu. V času poznanstva z Gallusom – kot ga ta v predgovoru omenja – je bil Rueff menih v Melku.

Čeprav je Mantuani leta 1574 z navedbami iz virov sklepal na prisotnost skladatelja kot deškega

(1888): 312 (hipoteza: Idrija); Josip Mantuani, »Einleitung« v: Jacob Handl (Gallus), *Opus musicum* 1, XII (hipoteza: Ribnica); Jožef Zazula, »Gallusi so bili Idrijčani«, *Cerkveni glasbenik* 61, št. 1–2 (1938): 12; Zazula, »Gallusi so bili Idrijčani«, *Cerkveni glasbenik* 61, št. 3–4 (1938): 37 (hipoteza: Idrija); Ivan Laharnar, »Glas s Tolminskega o naših Gallusih-Petelinih«, *Cerkveni glasbenik* 61, št. 5–6 (1938): 78–79 (hipoteza: Šentviška Gora); Anton Skubic, »Čigav je J. Gallus-Petelin?«, *Slovenec* 66, št. 138 (1938): 9 (hipoteza: Ribnica); Karel Bezeg, »Rojstni kraj Jakoba Petelina-Gallusa«, *Cerkveni glasbenik* 63, št. 7–8 (1940): 101–111 (hipoteze Idrija / Šentviška Gora in Ribnica). Vsi prispevki so objavljeni tudi v: Škulj, *Gallusov zbornik*.

3. Prav tako ni dokazano, da se je skladatelj glasbeno izobraževal na Kranjskem, saj bi Gallus svojo domovino lahko zapustil že v mladih letih.

4. V četrtem delu prve knjige maš (maše za štiri glasove).

1. Beseda »Handl« ima pomen 'piščanec' prek besede »Hendl«, ki se uporablja v dialektih v Avstriji in na Bavarskem. V standardni nemščini je v uporabi beseda »Huhn«.

2. Glavni viri o razpravi o Gallusovem rojstnem kraju so: Danilo Fajgelj, »Zopet nekaj o Gallusu«, *Ljubljanski zvon* 8

pevca v cesarski dvorni kapeli,⁵ je Metod M. Milač leta 1991 dokazal, na katerih je temeljila ta trditev, prepričljivo in dokončno ovrgel. Ime v dokumentu omenjenega »Jacobus Hanna« se namreč gotovo nanaša na neko drugo in od skladatelja mlajšo osebo.

Po odhodu iz benediktinske opatije Melk je Gallus deloval v premonstratskem samostanu Zábřdovice (Obrowitz) pri Brnu na Moravskem. Skladatelj na več mestih v svojih predgovorih omenja, da se je njegovo delo s podporo predstojnika te ustanove Casparja Schönauerja oplemenitilo in dozorelo. Gallus je s Schönauerjem ostal v tesnem prijateljskem stiku vse svoje življenje. Ne le, da je ena knjiga njegovih maš (1580) posvečena temu pomembnemu prelatu, Gallus Schönauerja omenja tudi v svoji prvi knjigi motetov (1586). Njegovemu spomenu je skladatelj posvetil *Epicedion harmonicum*, ki ga je ustvaril v letu Schönauerjeve smrti (1589). Na prijatelja se je ponovno spomnil v zbirki posvetnih skladb *Harmoniae morales* (1589) in prav tako v četrti knjigi motetov (1590), posvečeni Schönauerjevemu nasledniku v Zábřdovicah Ambroziju Teleczenu. Čeprav čas skladateljevega bivanja v Schönauerjevem samostanu torej ni natančno znan, je to lahko bilo v sedemdesetih letih 16. stoletja, vendar zagotovo ne po letu 1578.

V drugi polovici sedemdesetih let 16. stoletja je najverjetnejši kraj skladateljevega bivanja postala Šlezija, saj v predgovoru svoje tretje knjige motetov (1587) omenja tamkajšnja mesta. Te trditve zopet ne potrjuje noben arhivski dokument, vendar številni izvorni rokopisni viri njegovih maš in motetov v teh letih dejansko izvirajo iz Vroclava (Breslau), Legnice (Liegnitz) in Brzega (Brieg).⁶ Tezo utrjujejo tudi dolgotrajni skladateljevi stiki s pomembnimi šlezijskimi osebnostmi, kot sta pesniški lavreat Salomon Frenzel in dvorni minister Wilhelm von Oppersdorff, o katerih bo več govora v nadaljevanju uvoda.

Leta 1579 je bil Stanislav Pavlovský, nekdanji prošt v Brnu in olomuški sholastik, izvoljen za škofa v Olomucu, središču katoliške Cerkve na

Moravskem. Ta izvolitev je bila rezultat zapletene postopka, ki je na čelo najpomembnejše katoliške jurisdikcije v čeških deželah naposled postavil gorečega privrženca protireformacijskih idealov, izšolanega na ustanovi Collegium Germanicum v Rimu. Ob tej priložnosti je bil objavljen Gallusov sedemglasni motet *Undique flammatis*. Ta Gallusov glasbeni tisk, ki je danes izgubljen, je prva skladateljeva objava nasploh. Skladba se je ohranila zgolj v mnogo poznejšem prepisu tenorskega parta. V zbirki MAMS (Supplementa 4) je bil motet rekonstruiran na podlagi drugega moteta z identičnim tenorskim partom in besedilom *Angeli laetantur de mirando*, za katerega se je izkazalo, da je poznejša kontrafaktura moteta *Undique flammatis*.⁷

Kmalu po izvolitvi Pavlovskega za škofa je Gallus postal njegov organist in kapelnik ter Olomuc in Kroměříž (Kremsier) kraja njegovega bivanja. Skladatelj ni čakal dolgo, preden je najbolj iskanemu praškemu tiskarju tistega časa, Jiříju Nigrinu, v natis poslal svojo prvo knjigo maš. Prva knjiga – in tej ni sledila nobena druga – vsebuje šestnajst maš, po številu glasov razvrščenih v štiri dele (osem-, šest-, pet- in štiriglasne maše).⁸ Ti štirje glasbeni tiski (izdani v MAMS 18–21) so izšli med 1. septembrom in 22. novembrom 1580 in na prvo mesto objave postavljajo sedemglasno parodično mašo, ki temelji na motetu v čast Pavlovskemu, *Undique flammatis*.

Stike med Gallusom in Nigrinom je očitno okrepil skladateljev brat Georgius Handl, ki se je tudi sam ukvarjal s tiskarstvom. Georgius se je preselil v Prago nekje v letih 1584/85 z namenom, da bi se zaposlil v Nigrinovi delavnici. Predtem se je že izpopolnjeval v znameniti glasbeni tiskarni Catharine Gerlach v Nürnbergu. Ta delavnica, ena najpomembnejših tovrstnih tiskarn v Nemčiji, je nasledila prestižno tiskarno Berg & Neuber in je na trgu ponujala bogat izbor glasbenih tiskov, ki jim severno od Alp ni bilo para. Selitev Gallusovega brata iz Nürnberga v Prago je bila za sklada-

5. Mantuani, »Einleitung« v: Jacob Handl (Gallus), *Opus musicum*, XII.

6. Gl. Tomaz Jež, »Twórczość Jacoba Handla w źródłach proweniencji Śląskiej«, *Muzyka* 49, št. 4 (2004): 27–62.

7. Pred tem ponovnim odkritjem je bil motet *Angeli laetantur de mirando* izdan kot samostojno delo v ediciji Elene Kmetove. Iacobus Gallus, *Angeli laetantur de mirando*, ur. Elena Kmetová, *Monumenta musicae Slovacae*, HC 0603 (Bratislava: Hudobné Centrum, 2006).

8. RISM A/I H (in HH) 1976–H (in HH) 1979.

telja odlična priložnost, da nadaljuje z objavo svojih glasbenih del. Skladatelj je v ta namen zaprosil za odpust iz škofovske službe v Olomucu in tega »iz osebnih razlogov« julija 1585 tudi prejel. Sedaj osvobojen uradnih dolžnosti, »ne da bi služil enemu samemu človeku in ne da bi bil suženj zidov«, kot je zapisal v predgovoru svoje druge knjige motetov (1587), se je Gallus kmalu za bratom nastanil v Pragi, da bi tam nadzoroval tiskanje svojih del. Za preživetje si je priskrbel službo zborovodje v skromni, a častitljivi romanski cerkvi v praškem Starem mestu, ki je bila pod častnim pokroviteljstvom cesarja Rudolfa II. Cerkev, zgrajena v 12. stoletju po arhitekturnem vzoru rotunde in zdaj porušena, je bila znana kot cerkev svetega Janeza na Bregu (Svátý Jan na Břehu), pogosto pa imenovana tudi sveti Janez na ograji (Svátý Jan na Zábradlí). Nigrinova tiskarna je bila od te oddaljena le nekaj korakov.

Praga je bila v tem času na vrhuncu svojega umetniškega in intelektualnega sijaja. Praški grad je bil sedež cesarske prestolnice, potem ko se je habsburški dvor leta 1583 nastanil za njegovim obzidjem. Grad je bil tako tudi kraj delovanja odlične glasbene kapele cesarja Rudolfa II.⁹ Pomembne osebnosti, kot so bili Philippe de Monte (cesarski kapelnik), Jacob Regnart (namestnik kapelnika), Alessandro Orologio (namestnik kapelnika) ali Karel Luython (organist), so predstavljale le vrh umetniških sil, ki so se z glasbeniki ponašale tudi med dvornim osebjem. Med temi sta bila na primer miloščinar Jacobus Chimarraeus in dvorni kaplan Mateo Flecha. Kljub občasnim stikom z dvorom (gl. spodaj) se zdi, da se je Gallus umetniško razvijal precej neodvisno od dvorne glasbene kapele. Njegovo poznanstvo z Jacobom Regnartom je negotovo¹⁰ in tudi drugi neposredni stiki Gallusa s skladatelji cesarske kapele niso razvidni.¹¹

9. Gl. Robert Lindell, »Music at the Court of Rudolf II« v: *Gallus Carniolus in evropska renesansa*, zv. 2, ur. Dragotin Cvetko in Danilo Pokorn (Ljubljana: SAZU, 1992), 155–170. Za novejšje študije o bleščeči glasbeni sceni rudolfinske Prage gl. eseje in bibliografije, ki jih je objavil raziskovalni center Musica Rudolfini, ki ga financira Muzikološki inštitut Karlove univerze v Pragi: www.bibemus.org.

10. Gl. Marc Desmet, »Gallus apud Belgas« or the Douai *Moralia* (1603) Reconsidered«, *De musica disserenda* 11, št. 1–2 (2015): 67–86.

11. Gallus bi vendarle lahko srečal in je verjetno poznal

Rezultat skrbno nadzorovane tiskarske dejavnosti svojega lastnega dela se je pokazal kaj kmalu po skladateljevi selitvi v Prago. Leta 1586 je izšla njegova prva knjiga motetov.¹² Tej sta naslednje leto sledili še dve,¹³ zadnja, četrta, pa leta 1589.¹⁴ Kot celota obsežna antologija z naslovom *Opus musicum* (zbirka MAMS 5–17) obsega 374 motetov, urejenih v skladu s potekom liturgičnega leta: od adventa do posta (I. knjiga), od velikega tedna in velike noči do binkošti (II. knjiga), od praznika sv. Trojice, posvečenja cerkve (*In Festo Dedicacionis Ecclesiae*) in čas med letom ali *tempus per annum* (III. knjiga) ter nazadnje še moteti za skupne in posamične praznike svetnikov in devic ter za marijanske praznike (IV. knjiga). Ta ureditev je povsem skladna z načinom, kakor so tudi drugi skladatelji urejali obsežnejše zbirke motetov.

Čeprav je bilo tesno sodelovanje med bratoma Handl sprva izjemno plodovito, se je njun odnos pričel krhati po izidu druge knjige (15. marca 1587), predvsem pa po objavi tretje knjige (29. septembra 1587). Razlogi za ta preobrat niso povsem pojasnjeni, vendar jih skladatelj dve leti pozneje v spomin priključil s sibilsko aluzijo na »zlomljeno moč tiska«, ki se morda nanaša na selitev Georgiusa Handla iz Prage nazaj v Nürnberg.¹⁵ Z bratovim odhodom je bil skladatelj primoran poiskati nove opore v Nigrinovi delavnici in svoji okolici. Ta dogodek je pustil očiten pečat tudi v sami zbirki *Opus musicum*, saj so razlike med skrbno urejenimi knjigami I in II na eni strani ter manj izoblikovanim izgledom knjig III in IV na drugi dokaj očitne. Ne le da v predgovorih ni več cvetoče latinske zgovornosti, obogatene s številnimi namigovanji na mitologijo ali Sveto pismo, ki je bila še značilna za prejšnja skladateljeva besedila, tudi kakovost in točnost tiska v poznejših zvezkih odsevata površnejše delo. Ta je verjetno odraz novih razmer in Gallusove materialne negotovosti. Skladatelj se je na to hitro odzval in od leta 1587 dalje

Philippa de Monteja, ki je tako kot on sam živel v starem mestnem jedru Prage.

12. RISM A/I H1980 in HH1980.

13. RISM A/I H (in HH) 1981, H (in HH) 1982.

14. RISM A/I H (in HH) 1985.

15. Gl. Marc Desmet, »Typographicum robur fractum«: Jacob Handl's Relation to the Printing Press«, *De musica disserenda* 3, št. 2 (2007): 13–25.

svoj položaj poskušal okrepiti z novimi osebnimi stiki. Podporo je iskal na cesarskem dvoru in si hkrati zagotovil pravico do zaščite objavljenih skladb. Cesarski privilegij, ki ga je Gallus prejel za III. in IV. knjigo zbirke *Opus musicum*, je bržkone odraz skladateljeve potrebe po varnosti. Pri tem gre za pomemben mejnik v zgodovini tiskane glasbe nasploh, saj je privilegij eden izmed prvih, ki podrobno opredeljuje omejene pogoje za prepisovanje, prodajo in celo za vsakršno posnemanje zvezkov.¹⁶

Med pomembnimi osebnostmi na dvoru, s katerimi je bil Gallus v teh ključnih letih v stiku, sta bila že omenjeni cesarski miloščinar Jacobus Chimarraeus in cesarski svetovalec ter mojster kovnice na Češkem, Wilhelm von Oppersdorff. Skladba za prvega, *Chimarrae, tibi io*, je bila vključena v zbirko skladb, s katero se je Chimarraeusu poklonilo kar 23 skladateljev. Zbirka je bila objavljena šele okoli leta 1602 pod naslovom *Odae suavissimae*.¹⁷ Žalostinka *O miserum*, napisana v spomin na Wilhelma von Oppersdorffa, ki je umrl leta 1587, je izgubljena, ohranilo pa se je besedilo izpod peresa Gallusovega prijatelja in lavreata Salomona Frenzla. Slednji je podobno kot Oppersdorff pripadal šlezijškemu krogu izobražencev v Pragi. Prav s tem krogom je bil očitno povezan tudi Gallus.¹⁸ Med njegove pomembne znance na dvoru v teh letih lahko štejemo tudi kanonika praške katedrale Georga Bartholda Pontanusa von Breitenberga, ki je leta 1588 postal pesniški lavreat. Pontanus je bil avtor eruditivne sakralne poezije in je v najboljši luči predstavljal intelektualni blišč rudolfske Prage. Gallus je njegove verze uglasbil v zadnjem delu skladbe *Epicedion harmonicum*, posvečene Schönauerjevemu spominu.

Pomembno podporo za svoje glasbeno ustvarjanje je Gallus našel tudi med praškimi patriciji in

16. Gl. Paweł Gancarczyk, *La Musique et la révolution de l'imprimerie, les mutations de la culture musicale au XVIe siècle*, iz poljščine v francoščino prevedel Wojciech Bońkowski (Lyon: Symétrie, 2015), 179–180 (izvirna poljska verzija je bila objavljena v letu 2011).

17. RISM B/I [c.1610]¹ 8.

18. O pomenu tega »šlezijskega kroga« v Pragi gl. Christian Thomas Leitmeir, »Words for Music, Words about Music: Salomon Frenzel von Friedenthal's Epigrams as a Source for Music History«, v: *Ars Musica and Its Contexts in Medieval and Early Modern Culture*, ur. Paweł Gancarczyk (Varšava: Liber pro Arte and authors, 2016), 367–394.

člani mestnega sveta, ki jih omenja v skupnem posvetilu v predgovoru III. knjige zbirke *Opus musicum* (1587). Čeprav prav nobenega izmed omenjenih »svetovalcev, senatorjev, patricijev, meščanov in uglednih mecenov« doslej ni bilo mogoče imensko identificirati, so skladateljevi stiki sedaj očitno segali v sfero vplivnih družbenih krogov, v katerih so bili pripadniki nekatoliške veroizpovedi najštevilnejši. To precej spominja na družbeno okolje, ki ga je Gallus pred svojo zaposlitvijo v Olomucu spoznal že v Šleziji. Medtem ko je bilo njegovo delo v Olomucu tesno povezano z miljejem katoliške duhovščine, so pričele njegove skladbe v češki prestolnici ponovno krožiti med glasbenimi ustanovami drugih konfesij reformirane cerkve (utrakvistično in luteransko). Ta premik potrjuje tudi dejstvo, da so Gallusove skladbe v drugi polovici osemdesetih let 16. stoletja našle pot v glasbene zbirke, objavljene v luteranskem kontekstu. Tvrsten primer je tabulturna knjiga za lutnjo Sixtusa Kargla (1586), ki jo je v Strasbourg natisnil Bernard Jobin¹⁹ (z intabulacijo moteta *Surge prospera*), ali zbirka *Christliche Psalmen*, ki jo je leta 1587 izdal reformirani teolog pri cerkvi sv. Tomaža v Leipzigu, Nicolaus Selnecker.²⁰ Slednja vsebuje Gallusovo nemško duhovno pesem *O Herre Gott*, ki je bila pozneje vsaj še trikrat ponatisnjena ter se je ohranila v najmanj štirih različnih rokopisnih virih.²¹ K temu gre še pristaviti, da iz istih let izvirajo tudi številna pričevanja, ki dokazujejo naklonjenost luteranskih glasbenih ali posvetnih ustanov do skladatelja in njegove glasbe, med temi na primer *Convivium musicum* v lužiškem mestu Görlitz, pevsko združenje v Oschatzu pri Leipzigu, ki Gallusa leta 1588 omenja kot glasbenega vodjo, ali v istem letu tudi leipziška mestna blagajna. Na podlagi vseh teh pričevanj se zdi Gallusova osebna navzočnost v Leipzigu in okoliških mestih na prelomu let 1587/88 več kot verjetna.²²

Po odhodu Georgiusa Handla iz Prage je skladatelja na prvi dan leta 1589 doletela še ena izguba: umrl je njegov dolgoletni prijatelj in podpornik

19. RISM B/I 1586² 3.

20. RISM A/I [S2772 in A/I [SS2772.

21. Gl. Motnik, *Jacob Handl-Gallus*, tematski katalog, št. HK 494.

22. Gl. Motnik, *Jacob Handl-Gallus*, 176–177.

Caspar Schönauer. Schönauerjevemu spomину je Gallus posvetil priložnostni tisk z naslovom *Epiciedion harmonicum*²³ (izdan v MAMS Supplementa 4). Vsebuje predgovor, ki predstavlja najdaljše in tudi najbolj osebno besedilo med vsemi, ki jih je Gallus kadarkoli napisal. Glasbeni tisk vključuje tri skladbe, od katerih sta dve napisani za osem glasov, razdeljenih v dva zbora. Prva skladba je žalostinka za Schönauerja, druga pa aklamacija ob intronizaciji Schönauerjevega naslednika Ambrozia Teleczenusa. Obe uglasbeni besedili sta napisani s skladateljeve osebne perspektive in zelo verjetno je, da je njun avtor Gallus sam. Tretja, preprostejša skladba za štiri glasove, zaključuje *Epiciedion* s še eno aklamacijo Teleczenusu kot novemu proštu v Zábrdovicah. Glasba tega zadnjega dela je najbrž kontrafaktura nekega drugega moteta, prilagojenega verzom Pontanusa von Breitenberga.²⁴

Zadnji glasbeni tisk, objavljen za časa Gallusovega življenja, je bila zbirka 53 posvetnih skladb na latinska besedila za štiri glasove z naslovom *Harmoniae morales*²⁵ (izdana v MAMS 26). Prvotno je izšla v treh knjigah leta 1589 (knjiga I) in 1590 (knjigi II in III). V predgovoru je skladatelj povsem v skladu s toposom besedilnih posvetil pojasnil, da so ga prijatelji nagovarjali, naj si malo odpočije od resne glasbe in si dovoli bolj sproščenega navdiha za posvetne zadeve. Priznava, da se je želel izogniti liričnemu ali čutnemu navdihu madrigala in se raje odločil uporabiti latinski jezik ter skladbe poimenoval *moralia*. Besedilo predgovora je pomembno tudi zato, ker vsebuje edino skladateljevo omembo njegove zaposlitve kot zborovodja v cerkvi. Gallus je hkrati namignil tudi na nedavne težave s tiskanjem svojega skladateljskega opusa po bratovem odhodu iz Prage in nenazadnje dodal še jasno osebno aluzijo, da se kot Kranjec ni imel za Nemca, ampak je pripadal drugemu narodu. Svoje rojake je preprosto poimenoval z eliptičnim *nostrates* (»naši«). Literarni viri uglasbenih besedil v

tej zbirki so številni in skladatelj pojasnjuje, kako je od prijateljev in znancev prejemal mnoga besedila v uglasbitev. Gallusovo trditev potrjujejo zelo različni viri in izvor besedil: latinska klasična poezija (Ovid, Martial, Vergil) se pojavlja hkrati s srednjeveškimi pregovori in renesančnimi izreki (apoftegme ali epigrami) v slogu Erazma Rotterdamskega. Trije sodobni avtorji, ki jih prepoznamo v tej zbirki, so že omenjena nagrajena pesnika Georg Pontanus in Salomon Frenzel, nadalje pa tudi protestantski pravnik Lucas Geizkofler (1550–1620). Slednji je podobno kot Frenzel študiral v Strasbourgu pod vodstvom Johanna Sturma in nato postal svetovalec in odvetnik družine Fugger v Augsburgu. Stiki s Sturmom in Frenzlom Gallusov intelektualni krog povezujejo z luteranskim okoljem, ki je bilo blizu melanhtonovskim idealom irenizma in pobožnosti.

Gallus je umrl 18. julija 1591 in Nigrin je ob tej priložnosti v čast njegovemu spomínu objavil pesniški *tumulium* (epitaf), natisnjen na letaku.²⁶ Na tem listu, ki je danes ohranjen le še v enem izvodu v premonstratenskem samostanu Strahov v Pragi,²⁷ so poleg znamenitega skladateljevega portreta v medaljonu natisnjene še štiri latinske pesmi in en *eteostihon* (kronograf), ki so ga podpisali skladateljevi prijatelji. Njihova imena (Jan Kherner iz Plzna, Martin Galli Černovický, Ian Mathiolus Vodniansis ter Ian Sequenides Czernovicenus) so povezana s šolo in cerkvijo sv. Henrika v Pragi. Ta je stala v neposredni bližini cerkve sv. Janeza, kjer je Gallus deloval in imel svoje bivališče. Šola sv. Henrika je bila eno glavnih središč luteranske vere v češki prestolnici, kar dodatno potrjuje pomembnost reformiranega okolja v skladateljevi neposredni intelektualni okolici.

Seznam knjig, ki jih je Gallus hranil na svojem domu, je šest dni po njegovi smrti sestavil brat Georgius Handl skupaj s tremi pričami, med katerimi je bil tudi praški tiskar Jan Schuman.²⁸ Popis

26. Celoten dokument je v slovenščino prevedel Edo Škulj, ur., *Gallusovi predgovori* (Ljubljana: Družina, 1991), 118–123.

27. Kot del tako imenovane zbirke Dobřenskega (*Dobřenského sbírka jednolistů*) [DR I 21b, fol. 29v–30r.

28. Gl. Marc Desmet, »Jacobus Handl Gallus' Inventory: New Suggestions about the Music Books Found in the Composer's Belongings«, *Hudební věda* 64, št. 4 (2017): 441–454.

23. RISM A/I H1984.

24. O skladbi *Epiciedion*, predgovoru in strukturi gl. Marc Desmet, »Façade et revers d'une architecture musicale solennelle: la structure de l'*Epiciedion Harmonicum* de Jacobus Handl (Gallus) et ses énigmes non résolues«, *De musica disserenda* 10, št. 2 (2014): 101–123.

25. RISM A/I H1986.

je dosegel presunljivo število okoli 5000 zvezkov²⁹ in jasno kaže, da je bil Gallus vsaj delno odgovoren za prodajo lastne tiskane glasbe. Vse njegove publikacije iz Nigrinove tiskarske delavnice so našteje v mnogih izvodih, od tega do kar 250 izvodov za dve najnovjši publikaciji, namreč iv. knjigo *Opus musicum* (1591) in *Harmoniae morales* (1590). Da je Gallus sodeloval pri distribuciji svojega dela, dokazujejo tudi številna pričevanja, ki so naslovljena na skladatelja ali njegove predstavnike. Ti zapiski izražajo hvaležnost ali preprosto navajajo plačila v zameno za tiske. Dokumenti iz posvetnih meščanskih (pogosto luteranskih) ustanov (na primer v Görlitzu, Naumburgu, Leipzigu itd.) in samostanov (Klosterbruck, Kremsmünster, Herzogenburg itd.) ter poročila o prodaji tiskov, zbrana na znamenitih frankfurtskih in leipziških knjižnih sejmih, nam pomagajo v precej natančni meri sestaviti zgodnjo mrežo kroženja Gallusove glasbe.³⁰ Druga presenetljiva značilnost Gallusovega zapuščinskega inventarja je dejstvo, da razen enega izvoda monumentalne zbirke *Patrocinium musices* z glasbo Orlanda di Lassa, ki jo je v šestih delih izdal Adam Berg v Münchnu,³¹ skoraj vsi ostali tiski izhajajo iz Gerlachove delavnice v Nürnbergu. Ker se več tiskov v skladateljevem imetju omenja tudi v več izvodih, je zelo verjetno, da gre za lastnino Georgiusa Handla, ki jo je iz Gerlachove delavnice poslal bratu v Prago v prodajo ali hrambo.

Druga knjiga še neobjavljenih posvetnih skladb, ki nadaljujejo *Harmoniae morales*, je izšla v Nürnbergu pet let po skladateljevi smrti pod naslovom *Moralia*³² (izdano v MAMS 27). Ta zbirka s 47 skladbami za pet do osem glasov odlično dopolnjuje zbirko *Harmoniae morales*, s katero skupaj obsega natanko 100 posvetnih skladb. Pri nastanku zbirke *Moralia* je ponovno sodeloval Georgius Handl, ki je tokrat nadzoroval tiskarski postopek. Ta je očitno obsegal vrsto zapletenih faz.

29. Ob upoštevanju različnih glasovnih zvezkov, povezanih s polifonimi skladbami.

30. Gl. Motnik, *Jacob Handl-Gallus*, 58–60, kjer je omemb Gallusovih tiskov na knjižnih sejmih v Frankfurtu in Leipzigu v tabeli navedenih skupno sedemnajst tovrstnih pričevanj.

31. RISM A/I L 857; 873; 874; 877; 885 in 974.

32. RISM A/I H1988 in HH1988.

Verjetno zasnovana že v Gerlachovi delavnici kmalu po skladateljevi smrti je morala ta izdaja počakati do leta 1596, ko je izšla pod imenom drugega tiskarja, Alexandra Philippa Dietricha. Slednji je bil delni dedič nekdanje Gerlachove tiskarske hiše in tudi sam je bil predtem sam zaposlen v tej delavnici.³³ Georgius je z Dietrichom očitno negoval tesne stike. Glasbeni tiski so imeli v Dietrichovi produkciji vendarle obrobno vlogo.³⁴ Glede na precej nizko kakovost tiska zbirke *Moralia* se zdi, da je Dietrich knjigi dodal zgolj naslovnico, izdelano v njegovi delavnici, medtem ko je večinski delež že prej pripravila Katharina Gerlach. Ker očitno nikoli niso bili opravljeni popravki, Gerlachova tiska nikoli ni dejansko tržila. Podobno je Dietrich ravnal tudi leto dni pozneje z neprodanimi izvodi iv. knjige *Opus musicum*, ko so se Nigrinovi originalni tiski ponovno pojavili na trgu z novo naslovnico – naslovom *Cantiones Sacrae* ter z Dietrichovim impresumom.³⁵ Georgius Handl v predgovoru »Dietrichove« izdaje zbirke *Moralia* iz leta 1596 pripoveduje, kako rad se je njegov brat odzival želji prijateljev, ki so mu pošiljali kratka latinska besedila v uglasbitev. Če ga ne bi zaradi izčrpanosti še v razcvetu njegovih let dohitela smrt, bi bil zložil še veliko tovrstnih del. Za razliko od preostalih tiskov Gallusove glasbe je bila zbirka *Moralia* kmalu po prvi objavi leta 1603 vnovič izdana, in sicer v flamskem mestu Douai, ki je takrat sodilo pod Špansko Nizozemsko. Napravljena je bila v tiskarski delavnici Jeana Bogarda in predstavlja samostojno in izboljšano izdajo, v kateri so popravljene tudi številne tiskarske napake prvotne »Dietrichove« izdaje. To je hkrati edini primer Gallusove glasbe na glasbenem trgu mesta, ki je

33. Gl. Susan Jackson, »Who is Katherine? The Women of the Berg & Neuber-Gerlach-Kaufmann Printing Dynasty«, v: *Music Printing in Antwerp and Europe in the 16th Century*, ur. Eugen Schreurs in Henri Vanhulst (Leuven, Peer: Alamire, 1997), 451–463.

34. Gl. Petr Voit, »Dietrich, Alexander Philipp«, v: *Encyklopedie Knihy, starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a 19. století* (Praga: Nakladatelství Libri ve spolupraci s královskou kanonií Premonstratů na Strahově, 2006), 211, obiskano 21. aprila 2022, https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Alexander_Philipp_Dietrich.

35. Gl. Paweł Gancarczyk, »The Mystery of *Sacrae Cantiones* (Nuremberg 1597): Remarks on Jacob Handl and 16th-Century Printing Practice«, *De musica disserenda* 3, št. 2 (2007): 25–33.

takrat spadalo v cvetočo antwerpensko-leuvensko mrežo tiskarske trgovine.³⁶

Čeprav je bila zbirka *Moralia* natisnjena in izdana v Nürnbergu, je bil Georgiusov predgovor k tej knjigi podpisan v Pragi (ta ni vključen v Bogardovo izdajo iz leta 1603). Zbirka časovno sovпада z odločilnim premikom v tiskarski karieri Georgiusa Handla. Gallusov brat se je iz Nürnberga zopet vrnil na Češko in bil v tistem času na poti v Olomuc, torej prav v kraj, kjer je Gallus pred šestnajstimi leti našel svoje glavno prebivališče. Olomuc je leta 1597 z odprtjem Handlove lastne tiskarske delavnice postal poslednji kraj njegovega delovanja. Njegovi tiski odslej, odvisno od jezika objave, nosijo navedbe »apud Georgium Handlium«, »v Giříka Handle« ali »durch Georgium Händl«.

Delavnica Georgiusa Handla je kmalu postala najpomembnejša tiskarna na Moravskem.³⁷ Odlikovala jo je uporaba bakroreštva.³⁸ Handl je objavil vsaj en glasbeni tisk, namreč katoliški kancional, znan pod imenom *Rozenplut kancionál* (1601). Med glavnimi posebnostmi Handlove ponudbe tiskov³⁹ so številne objave latinske poezije, povezane s prazničnimi dejavnostmi jezuitskega kolegija v Olomucu pod pokroviteljstvom škofa Pavlovskega, za katerega je Gallus sam verjetno tudi sestavil del svoje zbirke *Opus musicum*. Pomemben del Handlove dejavnosti predstavljajo tudi knjižice, ki v češkem jeziku objavljajo sklepe olomuškega mestnega sveta, nadalje pa tudi nabožne publikacije za potrebe utrakvističnih ali taboritskih vernikov. Nenazadnje so pri Handlu izhajali tudi priložnostni epitafi, povezani s pomembnimi patricijskimi družinami, večinoma v nemškem jeziku. V celotni ponudbi je v smislu konfesionalnosti opazna trojna usmeritev: jezuitsko-katoliška, utrakvistična ali taboritska in luteranska literatura. Handlova ponudba je vsebovala tudi ambiciozne naslove splošnejše vsebine, med temi *Zřízenij Zemské Margkrabstwi Morawského* [Opis morav-

skega mejnogrofijskega območja] (1604), ki je postal eden Handlovih najbolj razširjenih tiskov.

Handlova tiskarna je do leta 1616 delovala pod Georgiusovim imenom, nato pa jo je pod naslovom »dediči Georga Handla« prevzela njegova vdova Barbora, ki se je leta 1617 poročila z Janušem Janom Heimblom. Pozneje je podjetje podedoval Georgiusov sin Mathias Handl. Dejstvo, da je Mathias v času bitke na Beli gori (1620) in tej sledečemu porastu protireformacijskega gibanja, prevzel katoliško veroizpoved, je namig, da je bil tudi njegov oče Georgius, Gallusov brat, verjetno protestant. To podmeno utrjuje tudi obtožnica kardinala Dietrichsteina iz leta 1610, ki olomuška tiskarja Georgiusa Handla in Jana Milichthalerja bremeni izdajanja evangeličanskih pesmaric in pridig. Tiskarska dejavnost na Moravskem se je po letu 1620 močno zmanjšala in edino delavnica Mathiasa Handla je delovala še do leta 1622, ko je izšel zadnji znani tisk pod njegovim imenom. Ta zadnja objava, *Pisně Katolické Jiříka Hlohovskega*, je še ena pomembna notirana katoliška pesmarica. Po tem letu se Mathias Handl v virih ne omenja več. Najverjetneje je zapustil Moravsko in svoje delovanje nadaljeval nekje drugje.⁴⁰

Dva Gallusova moteta (*Ecce quomodo moritur in Sepulto Domino*) sta se pojavila v liturgični publikaciji *Agenda seu ritus ceremoniarum ecclesiarum* Hieronima Powodowskega kot možna nadomestka koralnega petja med bogoslužjem velikega petka.⁴¹ Leta 1591 v Krakovu objavljena *Agenda* je jasen dokaz, da so se Gallusovi moteti že nekaj časa uporabljali med liturgičnimi obredi katoliške cerkve na Poljskem v potridentskem obdobju. Vendar se zdi, da bi lahko šlo za nekakšno izjemo, saj pred letom 1719 in objavo kancionala *Slaviček Rajský* Jana Josefa Božana v Hradcu Královém⁴² v katoliških pesmaricah ni mogoče zaslediti nobene druge Gallusove skladbe. Moteta *Ecce quomodo* in *Sepulto Domino* sta tudi v Božanovem tisku posebnost, saj kot priredbe za tri glasove predstavljata edini polifoni segment te bogate zbirke, ki sicer obsega kar 470 enoglasnih melodij in 930 duhovnih besedil v češkem jeziku.

36. Desmet, »Gallus apud Belgas«.

37. Voit, »Alexander Philipp Dietrich«, 211.

38. Voit, »Jiří Handl«, 341, obiskano 21. aprila 2022, https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Jiř%C5%99%C3%AD_Handl.

39. Do danes je znanih približno sto tiskov Georgiusa Handla. Gl. Desmet, »Typographicum robur«.

40. Voit, »Alexander Philipp Dietrich«, 341.

41. Motnik, *Jacob Handl-Gallus*, 293–296.

42. Ibid., 296–298.

Razen obeh omenjenih izjem se zdi, da so Gallusovo glasbeno dediščino v 17. in 18. stoletju gojili skoraj izključno v protestantskem kontekstu. Ne le da si je motet *Ecce quomodo moritur* utrl pot v številne luteranske pesmarice, zasedal je tudi uradni položaj med uglasbitvami pasijonov v srednje- in severnonemškem prostoru.⁴³ Zbirke večglasne glasbe, namenjene luteranskim latinskim šolam, so tekom celotnega 17. stoletja vključevale izbrane motete iz Gallusove zbirke *Opus musicum*. Med temi viri je najpomembnejša tiskana antologija *Florilegium Portense*, ki jo je leta 1603 in v drugi izdaji leta 1618 uredil Erhard Bodenschatz za potrebe šole v Pforti pri Naumburgu. Zbirka vključuje devetnajst Gallusovih motetov.⁴⁴ Ravno ta izbor iz Gallusove glasbene dediščine je večinoma preživel stoletja in se močno razširil v srednji in severni Evropi. Prav na podlagi tega istega izbora skladb se je na začetku 19. stoletja v nemškem govornem kulturnem prostoru ponovno razvilo zanimanje za skladatelja. Še preden so leta 1858 na Kranjskem o Gallusu izšli prvi spisi,⁴⁵ so skladatelja drugod že obravnavali in častili kot »nemškega Palestrino«.⁴⁶

Poleg te v različnih glasbenih tiskih objavljene Gallusove dediščine je mogoče najti številne glasbene primere v teoretičnih traktatih z začetka 17. stoletja, nadalje prepise v nemške orgelske tabulature in rokopisne zbirke, povezane z rabo v določenih cerkvenih ali izobraževalnih ustanovah v Šleziji, Skandinaviji, Zgornji Madžarski (zdaj Slovaška) in na Saškem. Bogato gradivo, ki ga najdemo zlasti v švedskih zbirkah, jasno kaže, da so Gallusove motete in tudi moralije uporabljali kot nadomestke za mašne dele v luteranskih bogoslužjih.⁴⁷ V rokopisnih virih so ohranjene tudi parodične maše drugih skladateljev, ki temeljijo na Gallusovih predlogah. Te so bile doslej deležne le malo pozornosti. Rokopisna zapuščina se v sploš-

nem opira na izbor kakšnih tridesetih skladb, ki so skozi stoletja ohranjale spomin na kranjskega skladatelja v srednji in severni Evropi.

Gallusov veličastni glasbeni opus je v širšem okviru glasbe poznega 16. stoletja osupljivo neodvisen in izviren. Čeprav si z mnogimi skladatelji svojega časa deli izvor v »mednarodnem« slogu franko-flamske polifonije iz štiridesetih let 16. stoletja (zlasti Clemensa in Gomberta), njegov na teh temeljih zgrajeni glasbeni jezik tvori edinstveno sintezo različnih izvirnih elementov, kot so: (1) pogosta raba dvojnega zbora v slogu srednjeevropske tradicije; (2) globoka tenkočutnost za ritmično oblikovanje fraz in izjemna sposobnost za oblikovanje stavka v najširšem smislu; (3) vpliv samostanskega okolja; (4) obvladovanje vokalne »orkestracije« in uporabe ključev, ki je verjetno najbolj raznolika v celotnem glasbenem repertoarju 16. stoletja. Virtuoznost rabe kombinacij registrov se še posebej nazorno kaže v Gallusovih številnih skladbah za enake glasove (*ad voces aequales*). Te imajo najrazličnejše kombinacije notnih ključev. Podoben pristop pogosto najdemo v repertoarju čeških utrakvistov (na primer v skladbah Jana Trojana Turnovskega, Jiříja Rychnovskega in drugih), lahko pa bi bil tudi odraz polifonije, ki je bila v rabi v samostanskih skupnostih.

Gallusov opus kot celota predstavlja večplastno sliko, v kateri se protireformacijski moteti z iskričami in skoraj udarnimi ritmi prepletajo s polifonijo, zakoreninjeno v globoki in ponotrjeni duhovnosti, ter s kratkimi silabičnimi deklamacijskimi odseki, bogatimi z ironijo in glasbenim slikanjem besed. Vzporednice temu ustvarjanju je mogoče najti v repertoarju, ki se nikoli ni zares uveljavil v širših krogih sodobnega občinstva in je do danes slabo poznan. Skladatelji, kot so Lambert de Sayve, Blasius Amon, Johan Knöfel ali Johannes Nucius, vendarle precej bolj spominjajo na estetsko ozadje Gallusovega dela kot danes precej bolj znane mojstrovine Orlanda di Lassa, Philippa de Monteja ali celo beneške glasbe za dva zbora, s katero so Gallusova dela v preteklosti prepogosto primerjali.

Podobno lahko trdimo tudi o Gallusovi slogovni dediščini. Le-to je komaj mogoče opaziti pri katerem od uglednih skladateljev zgodnjega 17.

43. O podrobnostih gl. *ibid.*, 303–313.

44. RISM B/I 1603.1 in RISM B/I 1618.1.

45. Gl. Camillo Maschek, »Biographische Skizzen berühmter Kirchen-Tondichter«, *Caecilia* 1 (1858): 34.

46. Zlasti v *Encyclopädie der gesammten musikalischen Wissenschaften*, zv. 3, ur. Gustav Schilling (Stuttgart: Franz Heinrich Köhler, 1836), 124.

47. Gl. Marc Desmet, »A Neglected Chapter on Handl's Sources: Readings from the Swedish Manuscripts«, *De musica disserenda* 5, št. 2 (2009): 7–23.

stoletja in izguba celotnega glasbenega dela edinega znanega Gallusovega učenca v Olomucu, Abrahama Nymphäusa, otežkoča oceno skladateljevega vpliva.⁴⁸ Rabo in nadaljnji razvoj Gallusovih slogovnih značilnosti je vendarle mogoče zaslediti v glasbenem jeziku skladateljev, kot so Philipp Dulichius, Melchior Vulpius in predvsem Nicolaus Zangius (ok. 1570–1617). O slednjem so nedavne raziskave pokazale tako povezave z moravsko aristokracijo kot tudi presenetljive skupne slogovne značilnosti z Gallusom, zaradi katerih je Zangiusa mogoče smatrati kot verjetno najbolj vidnega naslednika kranjskega skladatelja.⁴⁹

Vrsta Gallusovih skladb nikoli ni bila objavljena ne v prvotnih tiskih ne v sodobnih izdajah. Izdaja nekaj takšnih skladb (štiri maše in štirje moteti) je na voljo v zvezku zbirke MAMS 28 (*V rokopisih ohranjene skladbe*). Ta izbor vendarle ne predstavlja celotne skladateljeve ostaline v rokopisnih prepisih, kot je mogoče nedvomno spoznati iz tematskega kataloga Marka Motnika.⁵⁰ To velja zlasti za nemške pesmi na posvetna ali duhovna besedila. Žal se je vrsta tovrstnih skladb ohranila le fragmentarno, njihovo avtorstvo pa je pogosto vprašljivo. Ob bogatem gradivu, ki se nahaja v številnih arhivskih zbirkah (največ v Šleziji in na Švedskem), si kljub vsemu lahko želimo, da bodo prihodnje izdaje te skladbe naposled predstavile sodobnemu občinstvu ter tako končno omogočile celovit vpogled v Gallusovo fascinantno glasbeno zapuščino.

MARC DESMET

(IHRIM Saint-Etienne, CNRS UMR 5317)

48. Za povzetek arhivskih omemb Abrahama Nymphäusa, kantorja v cerkvi sv. Mavricija v Olomucu, gl. Hana Studeničová, »Městská hudební kultura na Moravě v předbelohorském období« (doktorska disertacija, Masarykova univerzita Brno, 2019), 49, 54, 169 in 170.

49. O Zangiusu gl. Vladimír Mañas, *Nicolaus Zangius: hudebník přelomu 16. a 17. století; Na stopě neznámému* (Brno: Masarykova univerzita, 2020), ter zgoščenko *Cantiones sacrae* pod vodstvom istega avtorja, Ensemble Versus & Capella Ornamentata, CD Opera Diversa, 2017.

50. Motnikov katalog (*Jacob Handl-Gallus*) navaja 48 rokopisnih skladb (HK 497–544) deloma s še negotovim avtorstvom.